

Edebiyat ve Millî Mücadele:

Öyle Bir Harp Ki

Edebiyat ve Millî Mücadele:

Öyle Bir Harp Ki

Zeytinburnu Belediyesi Kùltür Yayınları
Kitap No: 88
Edebiyat ve Milli Mücadele: Öyle Bir Harp Ki

Koordinasyon
Sertaç Güleç
Nurullah Yıldız

Editörler
Zeynep Kevser Şerefoğlu
Mustafa Göleç
İlhami Danış

Düzelti
Betül Çađlar Görçin

Kitap Tasarım
Abdüselam Ferşatođlu

ISBN
978-625-98102-3-2

T.C. Kùltür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 20640

1. Baskı,
İstanbul, Ağustos 2024

Baskı, Seçil Ofset
100. Yıl Mah. Matbaacılar Sitesi
4. Cadde No:77 Bağcılar, İstanbul
Sertifika No: 44903

İÇİNDEKİLER

- 9 EDITÖRLERİN ÖNSÖZÜ
- 15 NÂZİM HİKMET VE PABLO NERUDA: İKİ KOMÜNİST ŞAİRİN 20. YÜZYIL DESTANLARINDA MARKSİST ANTİ-EMPERYALİZM VE MİLLÎ MÜCADELE
Halil Berktaş
- 33 TARİH OLARAK EDEBİYAT: MİLLÎ MÜCADELE'NİN EŞ-ZAMANLI ROMANLARI
Mustafa Göleç
- 59 YAZILI GELENEK: OSMANLI ASKERLERİNİN SAVAŞ ANI VE TECRÜBELERİNİN YAYINLANMASI VE TÜRK EDEBİYATINA ETKİSİ
Mesut Uyar
- 77 CEPHEYİ MENKİBELEŞTİRMEK: RESMÎ ASKERİ YAYINLARDA KAHRAMAN ODAKLI SAVAŞ ANLATISI
Ahmet Özcan
- 95 HAYDUTLAR VE KAHRAMANLAR: BATI ANADOLU KUVÂ-YI MİLLİYESİ VE EDEBİ ESERLERDEKİ YANSIMASI
Mehmet Fatih Baş
- 119 AHMET HAMDİ TANPINAR'IN *SAHNENİN DIŞINDAKİLER* ROMANINDA MÜTAREKE İSTANBUL'U
Cezmi Eraslan
- 141 EDEBİYAT-TARİH İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE ÇERKESLER
Caner Yelbaşı
- 161 İLHAN TARUS'UN KURTULUŞ SAVAŞI ÜÇLEMESİNDE ÇERKES VE AZINLIK KİMLİKLERİNİN TEMSİLİ
Ahmet Yıldız
- 197 TE LAWRENCE'İN *BİLGELİĞİN YEDİ DİREĞİ*'NDE ARAP 'MİLLÎ' MÜCADELESİ
Nagihan Haliloğlu
- 215 ÂŞIKLARIN VE SOKAK DESTANCILARININ DİLİNDE MİLLÎ MÜCADELE
M. Sabri Koz
- 247 MİLLÎ MÜCADELE'NİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ VE TOPLUMSAL EMPATİYE TARIK BUĞRA ÜZERİNDEN BAKIŞ
İbrahim Maraş
- 263 MİLLÎ MÜCADELE'NİN SİNEMATOGRAFİK GÖRÜNÜMLERİ: EDEBİYATTAN SİNEMAYA *ATEŞTEN GÖMLEK*
İ. Arda Odabaşı
- 283 ULUS-İNŞASI VE ÖTEKİ OLUŞTURMA BAĞLAMINDA MİLLÎ MÜCADELEDE İZMİRİ İŞLEYEN ROMANLARDA İZMİR İMGESİ
Yılmaz Daşcıoğlu

- 295 MATEM, İSYAN VE ÜMİT: MİLLÎ MÜCADELE'DE SULTANAHMET MİTİNGLERİNİN TÜRK ROMANINA YANSIMALARI
Turgay Anar
- 309 DÖNEMİNDE KALEME ALINMIŞ EDEBÎ YAZILAR IŞIĞINDA İŞGAL İSTANBUL'UNDA RAMAZAN
Ali Şükrü Çoruk
- 335 KADINLARIN ROMANLAŞTIRDIKLARI MİLLÎ MÜCADELE
Hülya Eraydın Argunşah
- 381 NEZİHE MUHİDDİN'İN *İZMİR ÇOCUĞU* ROMANINDA MİLLÎ MÜCADELE'YE UZAKTAN BAKMAK
Deniz Aktan Küçük
- 395 MİLLÎ MÜCADELENİN AYAK SESLERİNİ DUYARKEN: *SEVİYE TALİP VE SAHNENİN DIŞINDAKİLER* ROMANLARINDA İDEAL KADIN İLE ŞARTLARIN YARATTIĞI KADIN
Didem Arvas
- 413 VATANI KURTARMANIN CİNSİYETİ
İLHAN TARUS'UN *VAR OLMAK* ROMANI ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME
Zeynep Kevser Şerefoğlu Danış
- 443 KEMAL TAHİR'İN MİLLÎ MÜCADELE KONULU ROMANLARINDA İDEAL KADININ YÜKSELİŞİ
Hilal Akça Öcal
- 459 KURTULUŞ SAVAŞI ANLATILARINDA ANLATICI KİMLİKLER, FEDAKÂR ÇOCUK KAHRAMANLAR VE ÇOCUKSU ÖZNEMLİKLER
Meryem Selva İnce
- 479 KURMACANIN AYNASINDA MİLLÎ MÜCADELE: TARIK BUĞRA ROMANLARINDA "TARİHİN İNSANİLEŞTİRİLMESİ"
Ebru Burcu Yılmaz
- 501 *KANONİK SESLER*: MİLLÎ MÜCADELE EDEBİYATINDA HALİDE EDİP VE YAKUP KADRİ
Mehmet Samsakçı
- 517 KOVAN'A ÇOMAK SOKMAK: KEMAL TAHİR'İN GÖZÜNDEN MUHAFAZAKÂRLARIN SAVAŞI, İLERİCİLERİN CUMHURİYETİ
Özlem Fedai
- 541 PEYAMÎ SAFA'NIN TEFRİKA ROMANI *SÜNGÜLERİN GÖLGESİNDE'* YE YANSIYAN MİLLÎ MÜCADELE
Dinçer Atay

EDİTÖRLERİN ÖNSÖZÜ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu hadisesi olarak Milli Mücadele, üzerinden geçen bir asırda çok önemli ve zengin bir akademik ve edebi literatürün konusu oldu. Milli Mücadele'nin lider kadrosu ve şahitleri hadisenin üzerinden çok uzun zaman geçmeden kendi Milli Mücadele tanıklıklarını ve yorumlarını belgesel tarih ve hatırat formunda yayınladılar. Milli Mücadele ile ilgili ilk edebi kurgular da hadise henüz yaşanırken kaleme alındılar, tefrika edildiler ve yayımlandılar. Milli Mücadele konulu edebi eserlerin pek çoğu hadisenin üzerinden çok uzun bir zaman geçmeden, 1920'ler ve 1930'lu yıllar boyunca yazıldı ve yayımlandı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal ve toplumsal dönüşümü Milli Mücadele'nin yeni ve farklı yorumlarını vücuda getirdi. İki dünya savaş arası dönem, çok partili hayata geçiş, soğuk savaş, askeri darbeler, köyden kente göç, endüstrileşme, işçi sınıfının büyümesi, üniversite gençliğinin politik bir aktöre dönüşmesi, sağ sol çatışması, yeni muhafazakarlık gibi olgular hegemonik resmi tarihle çok da fazla karşı karşıya gelmeden Milli Mücadele'ye yeni bakışları mümkün kıldı.

Milli Mücadele'yi her kuşağın yeniden ve yeniden yazması lüzumuna rağmen katı, kalıplaşmış, kalın çizgilerle çerçevenmiş tarihyazımı çoğulcu bir milli mücadele kavrayışını geciktirdi. Yakın bir geçmişe kadar Türkçe literatür dönemi ağırlıklı olarak siyasi ve askeri gelişmelerden ibaret bir süreç olarak ele alıyordu. Bugün hadisenin toplumsal, ekonomik ve yerel boyutları hakkında çok daha fazla veriye sahibiz. Anadolu'nun dört bir yanından şehirlerimizin ve halkımızın farklı kesimlerinin bu mücadeleye bir şekilde katıldığını, Milli Mücadele'nin doğrudan ya da dolaylı etkilerini yaşadıklarını biliyoruz. Özellikle yüzüncü yıl yaklaşırken bazıları ilk kez yayınlanan anılar ve günlükler sayesinde döneme dair bireysel deneyimlerden, yaşanmışlıklardan haberdarız. Düzenlenen çok sayıda bilimsel toplantı ve yapılan bilimsel yayınlar meselenin bilinmeyen ya da az bilinen boyutlarını ortaya koydu. Yeni kaynaklar meselenin göç, asayiş, ulaştırma-lojistik, neşriyat, sağlık hizmetleri, posta hizmetleri hatta ekoloji gibi yeni temalar etrafında değerlendirilmesini de mümkün kıldı.

Milli Mücadele edebiyatının kanonik ve kanon dışı metinleri de yüzüncü yıl vesilesiyle tekrar hatırlandı. Bazı eserlerin tenkitli yeni neşirleri yapıldı. Özellikle Halide Edip, Yakup Kadri, Kemal Tahir gibi Milli Mücadele ro-

manları ile kanona istikamet çizmiş yazarlar üzerinde çok sayıda bilimsel toplantılar düzenlendi, edisyonlar yayınlandı. Milli Mücadele romanları ile ilgili sempozyumlar düzenlendi ve bildiri kitapları ile literatür ciddi anlamda genişledi.

Milli Mücadele ile ilgili edebi varlığımız, roman, öykü, destan ve şiirler tek tek veya topluca edebi eleştiri merceğine tutuldu ve tutulmaya da devam ediyor. Elinizdeki eser Milli Mücadele'nin yüzüncü yıldönümünde bu birikimi farklı disiplinlerin diyaloguna konu ediyor. Edebi metinlerin tarihsel içeriğinin tarih disiplinince istisnai olarak ciddiye alındığı, edebiyat disiplininin de tarihi romanları biraz daha tarih ilgililerine devrettiği düzlem, bu gibi çalışmalarla bir nebze de olsa tartışmaya açılıyor.

Milli Mücadele Edebiyatının öncü ve en önemli isimlerinden ve kendisi de bu tarihsel hadisenin mühim öznelerinden biri olan Halide Edip, 1922 gibi erken bir vakitte yani Milli Mücadele'nin en harareti günleri yaşanırken kaleme aldığı Ateşten Gömlek'te bir kahramanına şöyle dedirtir: "Anadolu ordusu İzmir'den sonra öyle bir harp açacak ki... Köhne şeyleri, karanlık şeyleri, halkı sefil ve esir eden şeyleri hep temizleyecek ve yıkacak." Aradan geçen bir asırda ortaya çıkan külliyata baktığımızda Milli Mücadele Edebiyatı'nın büyük oranda Halide Edip'in sözünü ettiği harpten sonraki harbin ürünleri olduğunu söylemek mümkün görünüyor. Her edip dönemine, meşrebine, cinsiyetine, ideolojisine göre Milli Mücadele'ye rengini ve anlamını vermek istiyor. Nitekim bu derlemenin üst başlığı olan "Öyle Bir Harp ki" ifadesi birden çok harbe, öncelikle Batı Anadolu'daki Türk-Yunan Savaşı başta olmak üzere yurdun dört bir yanındaki işgal kuvvetlerine karşı yürütülen silahlı askeri mücadeleye, ikinci olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkılması sonrasında Türk kamuoyunda karşılık bulan gelecek tasavvurları arasındaki zaman zaman fiili iç savaşa dönüşen siyasal ve ideolojik mücadeleye, üçüncü olarak hadisenin anlam ve yorumlarını sabitleme veya çoğaltma çabası içindeki edebi ve tarihsel yazın arasındaki yönetsel mücadeleye işaret ediyor.

Halil Berktaş Milli Mücadele kavramını dünya-tarihsel bir bağlama oturtuyor. Zamanlar, coğrafyalar ve disiplinler arasında kanat çırpmadan süzülen yazısında ve iki "millî mücadele" şairini ve şiirini, Nâzım Hikmet'in Kuvâyi Milliye'si ile Pablo Neruda'nın Canto General'ini karşılaştırıyor. Mustafa Göleç, romanları tarihin kaynakları arasında görebilmenin, bir tür tarih malzemesi olarak kullanmanın imkânını tartışıyor. Milli Mücadele'nin eş-zamanlı bazı romanlarına kültür tarihçisi Peter Burke'ün senaryo ve performans kavramları ile yaklaşarak, romanların "senaryo"ları üzerinden kurmacanın sınırlarını ne ölçüde zorlayabildiğini ve tarihçinin olgusal gerçeklerine ve kronoloji bilgisine nasıl yaklaşabildiğini sorguluyor.

Askeri tarih perspektifinden Millî Mücadele edebiyatına mercek tutan yazılarında Mesut Uyar ve Ahmet Özcan harp edebiyatı kavramını anılar ve menkıbevi eserler ile geliştirmeyi ve genişletmeyi teklif ediyorlar. Fatih Baş Batı Anadolu Kuvâ-yı Milliyesi ile ilgili belgesel ve tarihsel kaynaklarla kurgusal metinlerin benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyarken, edebî metinlerin çok sesliliği ve kendi içinde çelişen tutumlarına karşılık tarihyazımının içsel tutarlılığı ve tekdüzeliğine işaret ediyor. Cezmi Eraslan da Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Sahnenin Dışındakiler romanı ile dönem tarihyazımı arasındaki örtüşme ve ayrışmaların altını çiziyor. Eraslan, Nutuk öncesinde ve sonrasındaki Millî Mücadele ile ilgili anlatıların içerik ve vurguları itibarıyla ciddi farklılıklar gösterdiğini öne sürüyor.

Millî Mücadele edebiyatında kimlik temsilleri bu derlemenin odaklarından biri. Caner Yelbaşı Millî Mücadele romanlarında Çerkes kimliğinin nasıl inşa edildiğini inceliyor. İlhan Tarus, Kemal Tahir, Tarık Buğra ve İlhan Selçuk'un romanlarında Çerkes karakterlerin olumlu ve olumsuz özelliklerinin nasıl yansıtıldığına bakıyor. Ahmet Yıldız da farklı adlandırma ve anlamlandırma pratikleri üzerinden Millî Mücadele kavramını analiz ettiği yazısında, İlhan Tarus romanlarında Millî Mücadele'nin Müslüman-yerli ötekisi olarak Çerkes kimliği ve gayrimüslim-düşman ötekisi olarak Rum kimliğinin temsil biçimlerinin izini sürüyor. Bir yandan da milliyet, vatan, mücadele gibi kavramların anakronik kullanımlarını teşhir ediyor. Nagihan Haliloğlu da T. E. Lawrence'ın Bilgeliğin Yedi Direği isimli eserindeki Arap "Millî Mücadelesi"ne dair izleri sürerken, Türk Millî Mücadelesine ilişkin alımlamalarla da zaman zaman kıyaslıyor. Lawrence'ın İngiliz, Arap ve Türk kültürleri gibi birbirine aşına ama farklı kültürlerden mücadele söylemlerini birleştirerek, ya da çağrıştıran bir bakıma bir millî mücadele terimleri sözlüğü sunmasından hareket ediyor. Göçebelik, yerleşiklik, saflık gibi kavramların "millî mücadele"yi nasıl tanımladığını tartışıyor.

Sabri Koz az bilinen ama Millî Mücadele ile çağdaş, eş-zamanlı edebî eserler olmaları hasebiyle büyük önem arz eden âşık edebiyatı ürünlerinde, destanlarda Millî Mücadele'nin izini sürüyor. Kahvehanelerde, meydanlarda, sokak ve çarşı pazar gibi kalabalık yerlerde satılan bu destanların nadir örneklerini sunarken, bu türde Millî Mücadele'nin neden Balkan Harbi yahut Birinci Dünya Savaşı kadar yoğun işlenmediğini de tartışıyor. İbrahim Maraş Tarık Buğra'nın Millî Mücadele romanlarına toplumsal empati kavramı penceresinden bakıyor ve Buğra'nın hadisenin destansı tarafından çok trajik karakteri ve süreğenliği üzerinde durduğunun altını çiziyor. Arda Odabaşı Millî Mücadele'nin ilk sinematografik anlatısının, bir edebiyat uyarlaması olarak Ateşten Gömlek filminin izini sürüyor yazısında. Bu dönem filmlerinin edebî uyarlamalar olduğuna işaret eden Odabaşı, edebiyat-sinema

ilişkisi üzerinde bir tartışma yürütürken Ateşten Gömlek filminin ekonomi-politiğini ve toplumsal tarihini sunuyor.

Derlemede tarihsel romanlarda özne olarak mekâna bakan, şehirleri adeta roman kahramanı olarak değerlendiren yazılar da yer alıyor. Yılmaz Daşcıoğlu konusunu İzmir’den alan Millî Mücadele romanlarında İzmir’in kazandığı sembolik konuma dikkat çekiyor. İstanbul- Ankara gibi sembolleştirmelerin kurmaca teknikleriyle kolektif hafızayı inşa edecek biçimde yeniden üretildiğine vurgu yaparak, İzmir’in, yalnızca uluslaşma sürecini besleyen bir Yunan-Rum öteki imgesinin üretimi açısından değil aynı zamanda İstanbul’un simgelediği Osmanlı, geçmiş, eski ve “karanlık” sözcüğü ile ifade edilen uzak-yakın çağrışımlı kavramları da ötekileştiren bir araç olarak kullanıldığını romanlar vasıtasıyla gösteriyor. Turgay Anar Millî Mücadele’de Sultanahmet mitinglerinin Türk romanına yansımalarını ele alıyor. Ali Şükrü Çoruk Millî Mücadele döneminin bir başka yüzüne, Mütareke dönemi ramazan edebiyatına mercek tutuyor. Ramazan yazılarının satır aralarından işgalin acılarını ve Anadolu’daki Millî Mücadele’ye verilen desteği süzüyor.

Bu çalışmada Millî Mücadele edebiyatı konusunda kanonu oluşturan isimlerin romanlarına yine kanonla ilişkileri açısından yaklaşıyor. Ebru Burcu Yılmaz, Tarık Buğra’nın Millî Mücadele’yi konu eden romanlarında ideal konumlandırmaların dışında zaafı, potansiyelleri, gelişimleri, ödedikleri bedeller, yeniden doğuşları ile çizilen karakterleri, görünmeyen kahramanlıkların arkasındaki motive edici ruhu örneklerle ortaya koyarken, bunu “tarihin insanileştirmesi” dinamiği ile okuyor. Mehmet Samsakçı “İnkılâp Edebiyatı Kanonu”nun en tipik ve -ileriye matuf olarak- en çok takip ve taklit edilen yazarları Halide Edip ile Yakup Kadri’nin Millî Mücadele ve Cumhuriyet Türkiye’si ile ilgili düşünce, ideal ve eleştirilerinin dönemin hâkim fikirleriyle ne kadar örtüştüğünü söz konusu ederek, eserlerinin kanonik içerik ve kurgularını irdeliyor. Özlem Fedai de Kemal Tahir’in romanlarında hangi kurgular ve isimlerle kanonik anlatıma baş kaldırdığına dair tespitlerini ortaya koyuyor. Dinçer Atay, Peyami Safa’nın Süngülerin Gölgesinde adlı romanını Millî Mücadele ve mütareke dönemine odaklanan bir eser olarak kabul ederek yeni bir gözle okumayı teklif ediyor. Ve romandaki pek çok ilişki, kahraman ve sembolü bu gözle yeniden değerlendiriyor.

Millî Mücadele edebiyatının cinsiyeti de bu derlemenin odaklarından biri. Hülya Argunşah, “Kadınlar savaşın/Millî Mücadele’nin neresindedir?” sorusuna kadınların kalemiyle yazılan Millî Mücadele romanları üzerinden cevap arıyor. Deniz Aktan Küçük, Nezihe Muhiddin’in Kemalist rejimle yaşadığı uyumsuzluklar sonucunda itibarsızlaştırıldığı ve siyasete karışmamak üzere köşesine çekilmeye zorlandığı dönemde yazdığı romanlardan

biri olan İzmir Çocuğu isimli romanda Milli Mücadele'ye neden ve nasıl yer verdiğini değerlendiriyor. Didem Arvas, Seviye Talip ve Sahnenin Dışındaki gibi santimental ve Milli Mücadele türünde yazılmış belli başlı janr romanlarının, örtük okuma stratejileri nedeniyle ideolojik çıkarımlarının muğlak kaldığını iddia ediyor ve kendi okumasında, bu iki romanın dönem romanlarında genellikle kabul edilen ideolojilere ve toplumsal cinsiyet kodlarına kendi meşreplerince meydan okuduklarını ve bazı taşları yerinden oynattıklarını öne sürüyor. Hilal Akça, Kemal Tahir'in Milli Mücadele konulu romanlarında kadın kahramanların konumunu tartışıyor. Zeynep Kevser Şerefoğlu, İlhan Tarus romanları örneğinde Milli Mücadele'nin kendisinin kurguda nasıl bir erkeklik performansı olarak alınıldığının altını çiziyor. Milli Mücadele'nin çocuk yazınındaki algılanış ve aktarılış biçimlerine odaklanan Meryem Selva İnce, erken Cumhuriyet dönemi metinlerinden günümüze farklı yıllarda farklı yayınevlerinin yayımladığı Kurtuluş Savaşı anlatılarının söylemlerine dikkat kesilerek, çocuksu duyguların ertelendiği, 1980'lere kadar daha çok ideal Türk çocuğunu yetiştirmeye konsantre olmuş bir süreci görünür kılıyor. 80 sonrasında ise, estetik kodların etkisi ve çeperde kalan kahramanların merkeze geldiği alternatif bir çocuk kahraman yaratma motivasyonunun şekillendirdiği yenilikçi metinleri haber veriyor.

Çalışmaya zihin ve ufuk açan makaleleriyle verdikleri katkılar için kıymetli hocalarımıza, eserin ortaya çıkmasına verdiği kıymetli destekler için Zeytinburnu Belediye Başkanı Sayın Ömer Arısoy'a ve Sayın Prof. Dr. M. Fatih Andi'ya teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Zeynep Kevser Şerefoğlu

Doç. Dr. Mustafa Göleç

Doç. Dr. İlhami Daniş

NÂZİM HİKMET VE PABLO NERUDA: İKİ KOMÜNİST ŞAİRİN 20. YÜZYIL DESTANLARINDA MARKSİST ANTI- EMPERYALİZM VE MİLLÎ MÜCADELE

Halil Berktaş¹

Kaynaklarla gireyim. Başlığında “iki komünist şairin 20. yüzyıl destanları” dediğim eserler şunlar: Nâzım Hikmet, *Memleketimden İnsan Manzaraları* ve aslında onun içinde bir bölüm olan, ama ayrı bir kitap olarak da yayınlanan *Kuvâyi Milliye*; Pablo Neruda, *Canto General* (Genel Şarkı veya Genel Türkü). Nâzım için, Adam Yayınları'nın Memet Fuat yönetiminde 1987'de başlayan edisyonlarını; Pablo Neruda içinse Jack Schmitt'in 1991'de yayınlanan İngilizce çevirisini (daha doğrusu, İngilizcesinden kendi yaptığım Türkçeleştirmeleri) kullanacağım.²

Ardından, teorik ve tarihsel arkaplanlar geliyor. “Millî mücadele” ne zaman tarih sahnesine çıkar? Ne zaman “anti-emperyalizm”e ilhak veya entegre edilir? Tarih boyunca imparatorluklar ve emperyalizmler hep var. Modern emperyalizm, yani 1875-1914 arasının Yeni Emperyalizmi bunlardan sadece biri. Yoksa, İlkçağda da imparatorluklar yükseliyor ve çöküyor; bir noktadan sonra isyanlar başlıyor; ayrılmalar, kopmalar, direnişler meydana geliyor. Medlere karşı Persler. Roma'ya karşı Galyalılar. Roma'ya karşı Germanler. İS 9 Teutoburg Ormanı muharebesi (ve üç Roma Lejyonunu toptan imha etmesi, Alman millî tarih anlatısı tarafından çok sonra idealize edilecek olan Arminius). Gene Roma'ya karşı Britonlar (ve İS 60-61'deki

1 Prof. Dr., İbn Haldun Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı, <https://orcid.org/0000-0002-0610-2775>, E-Posta: halil.berktay@ihu.edu.tr, hberktay@sabanciuniv.edu

2 Pablo Neruda, *Canto General* (Translated by Jack Schmitt. Introduction by Roberto Gonzalez Echevarria. Berkeley: University of California Press, 1991). Nâzım Hikmet, *Kuvâyi Milliye* (Şiirler 3, 12. Basım, İstanbul: Adam Yayınları, 1995). Nâzım Hikmet, *Memleketimden İnsan Manzaraları* (Şiirler 5, 13. Basım, İstanbul: Adam Yayınları, 1995).

isyanı İngiliz milli tarih anlatısınca *keza çok sonra* idealize edilecek olan Ice-ni aşireti kraliçesi Boudica veya Budiccea). Asya’da, Çin’e karşı Kök Türkük-ler. Kök Türküklere karşı Uygurlar. Ve daha niceleri.

Milletler ve İmparatorluklar

Ama bunların hiçbiri “millî mücadele” değil. Çünkü “millet” yok ortada. Kavimler, kabileler, (heterojen bileşimli) devletler ve imparatorluklar var. Bunların da kimi daha yeknesak, kimi daha karışık ve toleranslı (bu açıdan, görelî çoğulculuğun ilk örnekleri Pers ve Roma imparatorlukları). Ama “millet” kategorisi mevcut değil. Bu imparatorlukların tebaları milletler-den oluşmuyor. Bu toplulukları millî duygular, millî dâvâlar, millî aidiyetler bir araya getirmiyor. (Bunlar ancak modern milliyetçilerce ve retrospektif biçimde izafe edilebiliyor.) Bağlılık bir şefe, bir reise, bir hanedana. Ayaklanınca da, başka bağlılık ve tasavvurlarla ayaklanıyorlar. Baskı ve zulme reaksiyon tabii var, ama herhangi bir “millî bilince” dönüşmüyor. Sonuçta, bir hanedanın yerini başka bir hanedan, bir konfederasyonun yerini başka bir konfederasyon, bir imparatorluğun yerini başka bir krallık veya imparatorluk alıyor.

Milletlerin ortaya çıkışı, ancak 18. ve 19. yüzyılların ürünü. Yeni milliyetçilik çalışmaları hakkında uzun bir anlatıma girmeyeceğim. Sadece birkaç noktaya değineyim: (a) Milliyetçilere göre, millet doğal bir kategori; ezelden beri mevcut. Milliyetçi olmayan tarihçi ve sosyal bilimcilere bakılırsa (ki ben de buradayım), millet yeni bir kategori. Moderniteyle çıkageliyor ve milliyetçi ideoloji üzerinden inşa ediliyor. (b) Nasıl oluyor? Daha 1960’larda Miroslav Hroch; 1983’ten itibaren Benedict Anderson, Ernest Gellner, E J Hobsbawm ve diğerleri,³ dikkati küçük aydın gruplarına, tarihçilere, folklorculara, antropologlara, etnografyalara çekiyor. Dergiler çıkarıyor, yazıyor, kitaplar yayınlıyor; tarihin derinliklerinde “milleti” (kendi milletlerini) keşfetmeye çalışıyorlar. Entellektüel bir hareket olarak başlayıp belirli bir ideoloji yaratıyorlar. Sonra kitleleşme ve sonra siyasî talepler geliyor.

(c) Hangi çerçevede? Öncelikle Avrupa-içi çok etnisiteli imparatorlukların bağrında: Çarlık Rusyası, Avusturya (Avusturya-Macaristan), Osmanlılar. Bunların tebaları (Macarlar, Çekler, Slovaklar, Sırlar, Hırvatlar, Bulgarlar,

3 Miroslav Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe*, New York: Cambridge University Press, 1985; orijinali: *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegungen bei den kleinen Völkern Europas*, Prag: Universita Karlova, 1968. Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso, 1983. Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1983. Eric Hobsbawm and Terence Ranger (eds), *The Invention of Tradition*, New York, Cambridge University Press, 1983. E. J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Romenler, Yunanlılar), içinde yaşadıkları egemen imparatorluğa karşı mücadelede, kültürel taleplerden siyasal taleplere ve özerklikten bağımsızlığa doğru bir tırmanış gösteriyor. (d) Kendi ulus-devletine kavuşmayı içeren bir “millî bilinç oluşuyor,” ama henüz anti-emperyalizm nosyonu yok. Millî, tikel, yerel süreçler söz konusu; evrensel değil. Her millet kendi millî mücadelesini veriyor. Anti-emperyalizm olarak görmüyor, görülüyor.

Millî Mücadelelerden Anti-Emperyalizme

Bu çeşitli ve dağınık, her biri “kendi kendine” (*thing-in-itself*) millî mücadelelerin evrensel bir fenomene dönüşmesini, anti-emperyalizm olarak görülmesini sağlayan, (a) modern emperyalizm ve (b) Marksizm oluyor. Bir yandan, Sanayi Devrimi'nin yarattığı sermaye birikimi ve sağladığı yeni teknik olanaklar,⁴ 1875-1914 arasının (Hobsbawm'ın deyimleriyle) “Sermaye Çağı”nı izleyen “İmparatorluk Çağı”na yol açıyor.⁵ Diğer yandan Marksizm, ya da klasik Marksizmin bir uzantısı olarak Leninizm, bu gelişmeye kendine has bir teorik, ideolojik perspektif sunuyor.

O dönemin tarihçilerinin ifadesiyle Yeni Emperyalizm (çünkü 1500 dolaylarında zuhur eden Avrupa-merkezli deniz imparatorluklarının ilk veya eski dalgasının, belirli bir aradan sonra üzerine geliyor), en büyük olayı, alabildiğine çarpıcı olayı, 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarının. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, 1918'den itibaren artık inişe geçmiş, ama hemen farkedilmiyor bu. Gerçi artık taarruzda değil, ama hâlâ dağ taş emperyalizm, özellikle de “üzerinde güneş batmayan” Britanya İmparatorluğu. Hem olgular var, hem de yarattığı tartışmalar, teoriler, tahminler, gelecek projeksiyonları. Dönüp baktığımızda, başlıca altı noktada toplayabiliyoruz: (1) Kimler karşı, kimler taraftar? Siyaset sahnesinde direkt emperyalizm savunucuları kimler, kimler ise bu imparatorlukçuluk macerasından nisbeten uzak duruyor? (2) İyi mi, kötü mü -- ve kimin için; emperyalist ülkeler için mi, emperyalizmin hedefleri için mi? (3) Neden oluyor: arızî ve tesadüfî mi, zorunlu ve kaçınılmaz mı? (4) Nedenselliği tam nasıl, ne ile tanımlanmalı? (5) Kapitalizm, sömürsüz yapabilir mi? (6) Nereye gidiyor: farazî bir ultra-emperyalizm⁶ üzerinden, ebedî bir barışa mı, yoksa yeni ve daha büyük savaflara mı?

4 Headrick bunlara “tools of empire” diyor (imparatorluk araç-gereci); bkz. Daniel Headrick, *The Tools of Empire* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1981).

5 E. J. Hobsbawm, *The Age of Capital: 1848-1875* (New York: Charles Scribner's Sons, 1975); E. J. Hobsbawm, *The Age of Empire: 1875-1914* (New York: Pantheon Books, 1987).

6 Bu kavramın ilk ortaya atılışı için, bkz. Karl Kautsky, “Der Imperialismus”, *Die Neue Zeit*, 2/32 (11 Eylül 1914), s. 908-922.

Gerek genel kamuoyunda, gerekse zamanın Marksist sosyalistleri arasında cereyan eden bu tartışma ve saflaşmalarda, sistematik bir anti-emperyalizm, İkinci Enternasyonal'in sol kanadında yer alan Lenin, Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht gibi radikallerin görüşleriyle vücut buluyor ve kapsamlı bir teoriye kavuşuyor. Özel olarak Lenin'in yukarıdaki sorulara cevapları (3) zorunlu ve kaçınılmaz; (4) teknelci kapitalizm (kapitalizmin artık teknelci aşamasına ulaşmış olması) yüzünden oluyor; (5) hayır, kapitalizm artık sömürsüz yapamaz, ve (6) dünya yeni ve daha büyük savaşlara doğru gidiyor... şeklinde özetlenebilir.⁷ İçerdiği ekonomizm, indirgemecilik ve aşırı-determinizm hatâlarına girmeyeceğim. (Örneğin teknelci kapitalizm olmadan da emperyalist olunabileceği, ya da kapitalizmin sömürgelere mutlak surette muhtaç olmadığı, yüz küsur yıl sonra bugün daha iyi görülebiliyor.)⁸ Bilimsel eleştiri başka; siyasî zafer ve momentum başka. Önemli olan şu ki bu, bir, zamanında çok güçlü bir Leninist emperyalizm ve anti-emperyalizm teorisi. İki, sonuçta barış değil savaş oluyor ve savaş da devrime yol açıyor; Rusya'da Bolşevikler iktidara geliyor ve Leninist emperyalizm teorisi de uluslararası komünist hareketin resmî ideolojisi konumuna yerleşiyor. Buna göre, Komintern Marksizmine göre, artık dünyada iki kamp var: emperyalizm ve anti-emperyalizm. Dünya devrimi de emperyalizme karşı, emperyalizmin uluslararası cephesine karşı gerçekleşecek. Herhangi bir ülkede devrim, emperyalist zincirin [oradaki] "en zayıf halkası"ndan yarılması demek ve bu sayede mümkün. Bu da yeni ve tek tek toplumların içinden değil, evrensel boyutlarda bir ilerlilik ve gericilik, devrim ve karşı-devrim tanımı anlamına geliyor.

Tek tek milliyetçiliklerin (daha doğrusu ezilen milliyetçiliklerin) toptan aklanıp, biraz Hegelci bir ifadeyle "cihanşümul" (*world-historical*) bir güce dönüştürülmesi; ayrı ayrı millî mücadelelerin tikellikten çıkarılıp evrenselleştirilmesi, füzyonu ve "insanlık tarihinin yönü"ne entegre edilmesi, bu şekilde gerçekleşiyor. Klasik Marksizm, zaten 19. yüzyıl ortalarından itibaren, Fransız Devrimi'ni aşırı-teorize eden bir devrim teorisiyle sahneye çıkmış ve bu alanı âdetâ ele geçirmiş; öyle ki, bütün diğer devrim projeleri ve/ya açıklamaları, fikir ve formülasyonlarını çoğu kez Marksizmden ödünç alıyor.⁹ Şimdi üstüne bir de Yeni Emperyalizm veya İmparatorluk Çağı gelmiş; sömürge imparatorluklarının alanı muazzam genişlemiş ve dolayısıyla millî

7 V. I. Lenin, *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism* (<https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/imp-hsc/>; orijinali Petrograd: 1917).

8 Bu durumu, "aslında hiçbir şey değişmemiştir, çünkü kolonyalizm ile neo-kolonyalizm aynı şeydir" tarzı apolojilerin kurtarabileceği kanısında değilim.

9 Buna Kemalizm de dahil, hattâ 20. yüzyılın erken bir anti-emperyalist milliyetçi modernizmi olarak, belki öncelikle dahil; bkz. Recep Peker, *İnkılâp Dersleri* (Ankara: Ulus Basımevi, 1935).

mücadelelerin potansiyel alanı da muazzam genişlemiş; nihayet bu alanın tamamı, Marksist devrim teorisinin yanısıra bir de Leninist emperyalizm teorisinin kapsamına, şemsiyesi altına girmiş. “Tarihin yönü” böyle; tarihsel gelişmenin kaçınılmaz, karşı durulmaz “yasa”ları bu doğrultuda işliyor. 1945 sonrasında bütün sömürgeleşme süreçlerinde bu evrensellik, bu yüzde yüz haklılık duygusu ve zafer inancı, uzun süre hep hissedilecek.

Büyük Dâvâlar, Büyük Özgüvenler

Denebilir ki 20. yüzyılın komünist şii ve şairleri işte bu zeminden; sırf mağduriyetin öfkesinden değil, aynı zamanda bu epistemolojik özgüven-den yükseliyor. Doğrudan devrim şairleri çıkıyor: Mayakovsky. İstila ve işgale karşı direniş şairleri: Fransız Mukavemeti’nden Paul Eluard ve Louis Aragon; Yugoslavya’dan Vasko Popa. Faşizme karşı mücadele şairleri: Bertolt Brecht; İspanya İş Savaşı’nda Cesar Vallejo, Pablo Neruda, John Cornford, Rafael Alberti. Hepsinden izler taşıyan Ai Çing¹⁰ (Çin) ve To Huu (Vietnam). Ve nihayet, asıl millî mücadele destancıları: Nâzım Hikmet ve Pablo Neruda.

Fakat burada durup düşünmek lâzım: Neden destan? Ve nedir, 20. yüzyıl destanları ile Prehistorik destanlar, İlkçağ destanları, Ortaçağ destanları arasındaki ilişki? Haklı kahramanlık, haklı bir dâvâyla varolabilir. Büyük dâvâlar da büyük inanmışlıkları gerektirir. Modernite öncesinde, büyümlü, efsanevi, mucizevi, doğaüstü bir hava yaratmanın kendi zihinsel, inançsal ortamı var. 20. yüzyılda benzer bir atmosfer nasıl kurgulanabilir? Müzikte, İskandinavya, Orta Avrupa ve Rusya’nın, yani gecikmiş milliyetçiliklerin Millî Bestecileri (Grieg, Sibelius, Smetana, Mussorgsky) büyük ölçüde geçmişe, kısmen de coğrafyaya dönerek yapıyor bunu (Peer Gynt, Vltava/Moldau, Kalevala, Blanik, Tabor, Boris Godunov, Tuonela Kuğusu; ilâveten Wagner, Nibelungların Yüzüğü). Aynı şey, her ne kadar uzun bir destan yazmaya kalkmadıysa da, Yahya Kemal’in geçmişe nostaljik yaklaşımı için de söylenebilir (Akıncılar, Mohaç Türküsü, Süleymaniye’de Bayram Sabahı). Hiçbiri “millet böyle oluştu” duygusunun ötesine geçmiyor. Kendi mitolojilerini yaratmaya, ya da geçmiş ile bugünü ve geleceği tek bir mitologya içinde birleştirmeye kalkmıyorlar. Oysa benim konu aldığım iki destanın projesi tam da bu: sırf geçmiş değil, aynı zamanda gelecek. Çünkü (a) halkın (halk sınıflarının) geçmiş mücadelelerinden ve (b) bugünün (yakın zamanların) anti-emperyalist millî mücadelesinden, (c) geleceğin devrimi ve toplumu çıkacak.

10 Çin’in siyasi çalkantıları ve özellikle Kültür Devrimi sırasında gördüğü zulüm, günümüzün muhalif sanatçısı Ai Weiwei’nin babası olmasıyla birleşince, aile öyküsüne özel bir trajik derinlik katıyor.

Ancak tarihin yönüne ve nihai zafere böyle bir özgüven, çağımızda epik biçim, epik anlatım tercihlerine hayat verebilir/di. Bu da, şimdi çökmüş olmakla birlikte, komünist sanatın itici gücüydü, 20. yüzyılın büyük kısmında. Resimde çok çarpıcı bir örneği Meksika müralistleri: Diego Rivera, Jose Orozco, David Siqueiros. Şiirde de, gene komünistler (veya başka anti-emperyalist, millî kurtuluşçu solcular) dışında, böyle soluklu bir inanmışlıkla yazan var mı, doğrusu bilmiyorum. Nitekim bakın, Nâzım'ın Atatürkçülükle ve Atatürkçülerle ilişkisine. Millî Mücadele'nin en benzersiz şaheserini neden Kemalistler (veya başkaları) yazamıyor da bir komünist yazabiliyor? Fazıl Hüsnü Dağlarca, Necip Fazıl Kısakürek... olmuyor, o düzeye çıkamıyor.¹¹ Bu tipik bir “yerel ve evrensel” sorunu. Evrenselleştirebilme kapasitesi yok, Kemalistlerde veya Atatürkçülerde. Çünkü sadece özeli, tikeli görüyorlar: “bizim Millî Mücadelemiz”i. Türk milliyetçiliğini evrenselleştiremiyorlar. Anadolu'nun kahramanlarını bütün ezilen insanlığın kahramanlarına dönüştürmeyi, başından itibaren bu şekilde tiplemeyi ve içlemeyi, böyle bir duyarlılıkla kuşatmayı Nâzım başarıyor.

Gerçekten “anti-emperyalist” mi Millî Mücadele? Pratikte, irredantist Yunan *megali idea*'sının, Büyük Yunanistan hayalinin körüklediği bir Türk-Yunan savaşı. İşgal başlıyor ve karşılığında direniş başlıyor. Yunan milliyetçiliği, Sevr'i uygulatmak uğruna İngiltere'den destek görüyor. Mustafa Kemal de (Sovyetlerle taktik ittifak bağlamındaki) “bizi yutmak isteyen kapitalizme ve bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı mücadeleyi caiz” gördüklerini¹² öne çıkarıyor. Millî Mücadele'nin anti-emperyalistleştirilmesi, bütün bunların üzerine oturuyor. Bu, bizlerin (sonraki nesiller anlamında) yarattığımız bir tasnif, bir kategorizasyon. E. H. Carr söylemişti zaten, tarihin bugün ile geçmiş arasında bir ilişki olduğunu.¹³ Bunun anlamı, bu ilişkinin hep bugünden kurulduğu. Geçmiş bugünümüzü belirlemiyor; biz kendimize geçmiş seçiyoruz, bugünden bakarak.

Marksizm de böyle kuruyor, Nâzım Hikmet de böyle kuruyor, Millî Mücadele'yle ilişkisini. “Düşman” diyor; asla “Yunan” değil. Etnikleştirmiyor, nesnelleştiriyor iki tarafı. “Tesalyalı Çoban Mihail”e, “seni biz değil buraya gönderenler öldürdü...” diye sesleniyor. En fazla, Trikopolis'i “alaturka sopa yemiş temiz, sırmalı Frenk uşağı” diye tarif ederken bile, düşmanlığı emperyalist işbirlikçiliği olarak tarif edip, doğrudan Türk/Yunan sözcüklerini kullanmaktan kaçınmanın bir yolunu buluyor. Bu bağlamda ilginç bir hu-

11 Bu açıdan, Dağlarca'nın “Mustafa Kemal'in Kağnısı” şiirinin sığılığı ile Nâzım'ın *Kuvâ-yi Milliye*'sinin “Kağnılar” ve “Şoför Ahmet” bölümlerinin derinliğini karşılaştırmak anlamlı ve yeterli geliyor.

12 1 Aralık 1921'de BMM'deki konuşmasından.

13 E. H. Carr, *What is History?* (London: Penguin Books, 1961).

sus da, 1919-1922 yılları için uzun süre ya Milli Mücadele ya İstiklâl Harbi denmişken (ki her iki terim de görece doğru, gerçekçi), solun anti-emperyalizm söyleminin etkisiyle 1960'lar ve 70'lerden bu yana Kurtuluş Savaşı ve Milli/Ulusal Kurtuluş Savaşı gibi *yanlış* deyimlerin benimsenmiş olması. Yanlış, çünkü bu terimler genellikle sömürgeleikten kurtuluş savaşları için kullanılıyor, oysa Osmanlı/Türkiye hiç sömürge olmadı. Ne ki devletçe de benimsenip yaygınlık kazandı, çünkü resmî ideolojiye, anti-emperyalizm üzerinden Milli Mücadele'nin içe dönük değil dışa dönük boyutunu öne çıkarmak suretiyle, kendini olası bazı günahlarından aklamak olanağını sundu ve sunuyor.

Farklar 1: Nâzım'ın Sesi, Neruda'nın Sözcükleri

Buraya kadar, tarihsel ve ideolojik arkaplanı vermeye çalıştım, anahatlarıyla. Bundan sonra, daha çok farklar üzerinde durmak istiyorum, iki şair, iki dil, iki dönem ve iki ülke arasında. Herşey bir yana; İspanyolca ve Türkçe çok farklı olduğu gibi, İspanyolca ve Türkçe şiir kültürleri de çok farklı. 20. yüzyılın ilk yarısının Romans dillerindeki modern şiiri, bu arada modern Fransız ve İspanyol şiiri, Dadanın, Sürrealizmin, Fütürizmin, psikiyatrinin, bilinç akımı tekniğinin, resimde Kübizmin, Fovizmin, Primitivizmin -- genel olarak *avant-garde*'in etkisiyle, çok zengin çağrışım ve çok anlamlılıklara başvuruyor. Bu bağlamda, özellikle Neruda'da dilin şehveti, dilin bilinçaltı başlı başına bir fenomendir. Neredeyse bir Kutsal Kitaplar dili, transandantal bir dil söz konusudur. Bir yerde kendisi "kuşlarla gelinciklerle elenmiş kelime yağmuru" diye anlatır bunu. Karmaşık bir sentaks içinde, beklenmedik sıfatlar yan yana gelir; çelişkili, acayip, çizgisel olmayan çağrışımlar ve birleştirmelerle kelimeler sürekli kılık değiştirip maddi kesinliğini yitirir, bir yığın esrarengiz anlam ve çağrışıma bürünür. Neruda muhayyilesini doludizgin serbest bırakıp, Gabriel Garcia Marquez'in dediği gibi, eski Frigya kralı Midas misali, "dokunduğu herşeyi şiire dönüştürür." Okursunuz, tam anlamayabilirsiniz, ama ağzınızda tarifsiz bir tad bırakır. Şu meselâ: *Dolulugun ölümünden önce geldi. / Yorgunluğu göğe çıkardın, / ve ağaçların sert gecesinden / uğraşın seni deniz kıyısının toplamına, / büyük okyanusa götürdü. Ya da şu: Suskun diyarlara döndüğünde, / denizin uyurgezeri, yeşil kaptan, / toprak nâşını bekliyordu, / kemiklerini kucaklamaya sabırsızlanarak.*

Belki Türkçenin böyle bir olanağı yoktur, belki Nâzım'ın böyle lirik bir şiirselliği hiç olmadı; bilemiyorum. Ya da belki gençliğinin sol-Fütürist biçim denemelerinden geriye dil denemeleri değil de sadece Mayakovsky taklidi kırık mısralar kaldı. Fakat özetle, Neruda'nın dil şehveti, sözcük şehveti dediğim özelliğine rastlamayız Nâzım Hikmet'te. Sözcüklerinin ve dizelerinin "bilinçaltı" yoktur sanki; çok daha literalist, çok daha yalın ve düz (bir yoru-

ma göre sert), çok daha anlaşılır-tasviricidir. Çağrışım katmanlarından çok ses, müzikalite, sonorite ön plandadır: aruzsuz aruz âhengi. Bir hitabet ve anlatım şiiridir; müzikte Viyana Klasiklerini andırır: Beethoven gibi, rasyonel ve metodik biçimde “kompoze” eder; çok bilinçlidir, sanki önce düşüncüyü oluşturur ve sonra düzyazıdan şiirleştirir. Tek tek sözcükler (müzikte akorlar), bütünü dışında bir şiiriyet valörü taşımaz; önemli olan, melodilerin gelişimi ve transpozisyonları, birinci ve ikinci temaların yer değiştirmesidir. Bu benzetmeyi sürdürülecek olursak, Neruda ise daha çok Romantik bestecileri (Chopin’i, Schumann’ı), ya da hattâ Debussy gibi Empresyonistleri andırır: bazı akorların, notaların kendi başlarına tınıları vardır;¹⁴ piyanist o tuşlara basar ve anlamlarını boşluğa koyverir. Neruda’nın üslubunun Türkiye’deki ve Türkçedeki benzerleri belki İkinci Yeniciler, belki Edip Cansever, Turgut Uyar, Ece Ayhan veya Cemal Süreya olabilir.

Farklar 2: Bütünsel-Heroik ve Büyülü-Episodik Anlatımlar

Şu var ki, Neruda’nın büyüdü dili görece kısa episodlarda olağanüstü bir gizem yaratırken, Nâzım’ın literalist, yalın, nesre yakın, ama sürekli ilerleyen, dinamik ve heroik üslubu, onu uzun ve entegral bir anlatıya daha yatkın kılar. Nitekim *Memleketimden İnsan Manzaraları*’nın (bundan böyle MİM) 530 küsur sayfası da, onun içinden redije edilip çıkarılmış 90 sayfasıyla *Kuvâyi Milliye* de, “tek seferde” yazılmış bütünsel yapıtlardır, 1939-1941 arasında. Asıl büyük destan MİM’in kendisidir tabii. 1940-41 Türkiye’sinin güncelliğinin destanıdır. Onun içinde, *Kuvâyi Milliye* de güncelliğin arkasındaki yakın tarihin, 1919-22’nin destanıdır. Ayrı yazılmamıştır. Orijinal şekliyle, Haydarpaşa Garı’ndan akşam 19:00’da kalkan Anadolu Sürat Katarının yemekli vagonunun buzlu cam arkasındaki mutfak bölümünde, Aşçıbaşı Mahmut Aşer’in, Garson Mustafa’nın ve metrdotelin, hapisteki bir şairin yazdığı ve her nasılsa dışarıya kaçırılmış sarı yapraklı bir defterden bölüm bölüm okuduklarıdır. Bazen üst sınıf müşterilerine hizmet verir ve sonra okumaya devam ederler. O haliyle, anlık realiteyle içiçedir yani. Bir bakıma daha güzeldir. Olmuş olabilecek ile olmuş olan arasındaki tezat yüzünden, belki daha gerilimlidir. Sonradan MİM’le bağlantıları koparılarak çekilip alınsa da, o bir solukta yazılmışlık vasfını muhafaza eder.

Buna karşılık Pablo Neruda’nın *Canto General*’inin 400 sayfası tek bir metin değildir Nâzım’ın MİM’i gibi. Hepsi dört yıl içinde de olsa, farklı zamanlarda yazılmış şiirlerin aglomerasyonudur, birbirine monte edilmişliğidir. Gerçi kendi içinde, örneğin *Macchu Picchu’nun Doruklarında* (13 sayfa) veya *Uyansın Oduncu* (18 sayfa) gibi, tek tek bütüncül (ve müthiş) alt-destanlar

14 Bu fikir için bkz. Charles Rosen, *The Romantic Generation* (Cambridge: Harvard University Press, 1995).

diyebileceğimiz uzun bölümleri içerir. Gene de tek bir (tarihsel) “millî mücadele” değildir söz konusu olan. Bütün bir kıtanın tarihinin, çeşitli aşama ve episodlarıyla, bölük pörçük ama taş taş üstüne koyarak destanlaştırılmasıdır. İlginç tesadüf; MİM’le zamandadır neredeyse. Nâzım 1938-1941 arasında hapistedir. Neruda ise kaçaktır, sürgündedir 1946-49 arasının bir bölümünde, 1948-49’da. Bir süre Şili’de saklanır; 1948’de sarp bir dağ geçidini at sırtında aşarak Arjantin’e girer. O fırtınalı dört yılda yazmış, kendi mücadelesi ve dramıyla kıtasının tarihsel dramını zihninde birleştirmiş, 1949’da bitirmiş, 1950’de yayınlamıştır.

Farklar 3: Eski Dünya ve Nâzım - Çağdaş Bir Savaşın Tarihi

İkisi de komünisttir, evet. İdeolojileri ortak, amaçları, idealleri ortaktır. Ama eşanlamli sanılan klişeleşmiş ifadesiyle, “aynı dünya görüşü” ... diyebilir miyiz acaba? Sanmıyorum, çünkü dünyaları çok farklıdır; bunlar kendi topraklarına, kendi diyarlarına başka türlü demir atmış insanlardır; coğrafya ve coğrafyaya bağlı kültür, son derece önemlidir, tarihe bakışlarında -- ve anti-emperyalizmi nasıl kurguladıklarında; kimin kime karşı millî mücadelesini nasıl anlayıp anlattıklarında. Bu da Eski ve Yeni Dünyaların değişik macerası etrafında döner.

Nâzım, örneğin, farkına varmasa da Eski Dünyalıdır, her haliyle. Yok, hayır, farkındadır da ayrıca. “Havana Röportajı” diye bir şiiri vardır, 1961 tarihli (ölümünden iki yıl önce). Prag’dan uçakla Küba’ya giderken, “görüyorum Avrupa kıyılarının çizgisini geçiyoruz” diye yazar: “çizgi köpük içinde / görüyorum Atlantiğin üstündeyiz / içimde bir garipseme / büyük toprağım dan ilk kopuşum bu ...” *Büyük toprağım* der, zihniyetini, ufkunu, duyarlılıklarını belirleyen Avrupa-Asya-Afrika bitişikliği ve geçişimliliğine. Çok büyük, çok kavimli, çok kültürlü, çok heterojen bu coğrafyada, halklar, milletler, devletler, imparatorluklar birkaç bin yıl boyunca tanıştı, içiçedir. Ve bunun içinde hiçbir noktada, bir çırpıda istilâ, işgal ve sömürgeleştirilme diye bir şey yoktur; dışında vardır ama içinde yoktur; tamamen yabancı, sanki uzaydan gelen bir istilâcı kavim ile istilâyâ uğrayan kavim (veya kıta) diye âni bir zıtlık oluşup bütün bir kıtaya damgasını vurmaz. Eşitsizlik ve tahakkümler daha tedricen birikir. Afrika için dahi böyledir; Osmanlı-Türkiye tarihi açısından haydi haydi böyledir. 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başlarının İmparatorluk Çağı ya da Yeni Emperyalizmi, Osmanlı’nın altı küsur yüzyılı içinde hayli geç bir aşamada zuhur eder. Öyle ki, tek bir tarihsel momentte, hem millet vardır (oluşmuş veya oluşmaktadır), hem de karşısında, (parça parça) sömürgeleştirilme tehlikesi kapıya dayanır.

Dolayısıyla tamamen çağdaş bir millî mücadele söz konusudur. Nâzım da *Kuvâyi Milliye*’sinde bunu, bu somut tarihsel olayı seçer ve destanlaştırır.

Öncesi yoktur. Daha doğrusu, öncesini yazmıştır zaten: Şeyh Bedreddin Destanı (1936). Köylülerin, emekçilerin feodal Osmanlı zulüm ve sömürüsüne başkaldırısı diye yorumlar. Bunlar pre-modern, pre-kapitalist halk mücadeleleridir. Bu direniş geleneği önemlidir, çünkü çağdaş devrim ve sosyalizm mücadelesini besleyebilir. Marksizmde hep vardır böyle bir damar (aşağıda tekrar değineceğim). Kâh mutlak eşitlikçi sandıkları “ilkel komünizm” aşamasına, kâh köle ve kâh köylü isyanlarına övgüyle, beğeniyle bakarlar. Engels, *Almanya’da Köylü Savaşı*’nı yazar.¹⁵ Konusu, Protestan Reformasyonu sırasında 1524-1525’te patlak veren büyük ayaklanmadır. Roma’da, İÖ 73-71’deki Üçüncü Köle Savaşı’nın önderi Spartaküs, 20. yüzyıl başlarında gelir, Rosa Luxemburg, Clara Zetkin ve Karl Liebknecht’lerin *Spartakusbund*’una (1914-1919) ilham verir. Devamında Arthur Koestler ve Howard Fast’ın romanlarına, Kirk Douglas’ın ünlü filmine, daha yakın zamanda sürekli televizyon dizilerine konu olacaktır.

Nâzım’ın Bedreddinilere yaklaşımı da aynı geleneğin parçasıdır. Fakat uzatmaz, aşkınlıktır; orada, 15. yüzyıl başlarında, Çelebi Mehmet döneminde bırakır. Getirip 20. yüzyıl başlarının Milli Mücadele’sine yapıştırır. Böylece tarihi şiirleştiririnde,

- (a) Osmanlı öncesinde boşluk;
- (b) erken Osmanlı döneminde (1413-21 arasında) halk isyanları;
- (c) sonrasında, 500 yıllık bir boşluk;
- (d) nihayet Milli Mücadele (1919-1922)

diye tarif edebileceğimiz bir aşamalandırma ortaya çıkar. Önemli olan şu ki, 1420-1920 arasının beş yüz yılını hiçbir şekilde Osmanlı-Türkiye tarihinin, ya da daha geniş bir Asya veya Avrasya tarihinin “emperyalizme karşı direniş” geleneğine entegre etmez Nâzım. Yoktur öyle bir süreklilik. Eski Dünyada öyle bir makro-kimlik, kıtasal bir kimlik mevcut değildir. Nâzım o yüzyılları da yazacak olsa, herhalde gene ancak halk isyanları açısından, aşağıdan yukarı bir anlayışla yazar. Çünkü Osmanlı’yla özdeş değil, Osmanlı’ya muhaliftir. Fakat bu da muhtemelen tekrar olur; tek ve yekpare bir *kıtasal* destan yazamayacağı gibi, Selçuklu ve Osmanlılara karşı içeriği oldukça benzer her ayaklanma hakkında, her seferinde yeni ve özgün bir destan da yazamaz; *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin* sadece bir kere yazılabilir.

Dolayısıyla Nâzım *Kuvâyi Milliye*’de Osmanlı-Türkiye tarihinin tek, yeni ve kısa bir dilimine odaklanır. Direnen öznesini, bütün Eski Dünya değil, bü-

15 Friedrich Engels, *The Peasant War in Germany* (New York: International Publishers, 1926; *Neue Rheinische Zeitung*’daki Almanca orijinali 1850).

tün Osmanlı da değil, sırf 1919-22 arasının embriyonik Türkiye'si, o günün Türkiye halkı meydana getirir. Eski Yunan tiyatrosunda koro, olayların akışını yorumlar ve tek tek her sahneye (bireysel diyaloglara) bir çerçeve çizer. 17 ve 18. yüzyılların İtalyan operasında da böyle bir diyalektik söz konusudur: hikâyeyi konuşma diline daha yakın *recitativo*'lar iletir; bireylerin duygu ve düşünceleri, iç dünyaları ise *aria*'lara yüklenir. Nâzım da dikkat edilirse çok benzer bir şey yapar *Kuvâyi Milliye*'de. Bir, koral bölümleri veya resitatifleri vardır; bilinen tarihsel olaylar ve/ya kolektif betimlemeler: Yıl 1918-1919 - Yıl Yine 1919 - İstanbul'un Hali - Erzurum ve Sivas Kongreleri - Yıl 1920 - 920'nin 16 Martı [İstanbul'un işgali] – Muharebeler - Düşman Elinde Kalanlar - 922 Ağustos Ayı - 26 Ağustos Gecesinde Saatler. Bu ni-rengi noktalarının içine ve arasına, çoğu fiktif (veya fiktifleştirilmiş) kişile-rini ve “hikâye”lerini yerleştirir, aryalara misali: Karayılan, Kambur Kerim, Arhaveli İsmail, Nurettin Eşfak, Manastırlı Hamdi Efendi, Reşadiyeli Veli Oğlu Memet, Kartallı Kâzım, Kadınlarımız,¹⁶ Şoför Ahmet, Sarkık Bıyıklı Süvari, İzmir Rıhtımından Akdeniz'e Bakan Nefer. Genellemeler, kalabalıklar, kalabalıklardan çekilip alınmış bireyler. Hepsi bir arada, kitleleri mey-dana getirir.

Farklar 4: Yeni Dünya ve Neruda - Bütün Bir Kıtanın Efsanesi

Amerikalıların (özellikle Orta ve Güney Amerika'nın) serüveni, hele Neruda'nın elinde, Avrasya+Afrika'dan çok farklıdır, bu açıdan. Çok uzun süre kendi başına ayrı kalan, Avrupalılarca “bilinmeyen,” dolayısıyla 1492'de “keşfedilmesi” herkesi şaşırtan bir Yeni Dünya söz konusudur. Prehistorya-dan uygarlığa, devletsiz toplumlardan devletli toplumlara geçiş serüvenin-de, Eski Dünya'nın kronolojik bakımdan daha önce katettiği merhalelerin gerisinde kalmış gibidir. 1400'lere gelindiğinde, kuzeyde, sırf avcı-toplayıcı klan ve kabileler; orta ve güneyde, “ön devlet” veya “erken devlet” denebilecek oluşumlar gözlenir: Mayalar, Aztekler, İnkalar. Onlar bile metal işleme-yi bilmezler; zırhları, kılıçları yoktur; çıplak bedenleri ve kenarlarına keskin obsidyen jiletleri yerleştirilmiş, *maquahitl* denen ağır tahta balyozlarla savaşırlar, birbirlerine karşı.

Derken İspanyollar çıkar gelir, 19. yüzyıl sonlarında değil, daha 1492'den itibaren -- çelik zırhları ve kılıçları, atları ve mızrakları, nihayet topları ve tüfekleri, ateşli silâhlarıyla. Çok büyük bir maddî kültür ve savaş teknolojisi farkı sayesinde, bir çırpıda, derhal ve toptan sömürgeleştirirler kıtayı. Bu, enikonu bir *Big Bang* demektir (Avrasya'da olmayan). Ardından, ampüte

16 Tek toplu öznedir ve tümüyle erkek-merkezli, patriyarkal-sahiplenici bir anlatımdır; Nâzım'ın ufkunda erkeğe/erkeklerle ait olmayan kadınlar da, bir birey-kadın da yoktur nedense.

edilmiş yerli kültürün yerine/üzerine, bir *creole* (melez-yerleşimci) medeniyeti doğar. Keza Osmanlı-Türkiye tarihinde yoktur bir benzeri. Çok uzak geçmişten süregelen devamlılık yerine, korkunç bir kesinti, bir kopuş ve “tekrar başlama” söz konusudur. *Conquistadores*’in, İspanyol fetih müteahhitlerinin (Cortes, Pizarro, Balboa, Aguirre ve diğerlerinin) zulmünün birleştiriciliği, nisbeten yeknesak bir arkaplan üzerinde, nisbeten yeknesak bir kader örer. Bu, Neruda’nın (Marksizmin öngördüğü bütün sınıfsallıkları gözetmekle birlikte) aynı zamanda Amerikalıların tarihinden tek ve bütüncül bir epik çıkarmasının zeminini hazırlar.

Her iki destanın kendi içinde muhteşem açılışlarına bu fark kuvvetle yansır. Nâzım, evet, insanın tüylerini diken diken eden bir destan diliyle, ama doğrudan halkla, kitlelerle -- ve çok uzak geçmişteki kitlelerle de değil; 20. yüzyıl başındaki Türkiye halkıyla (genelin içinde bu özelle) başlar: *Onlar ki toprakta karınca, / suda balık, / havada kuş kadar / çokturlar; / korkak, / cesur, / câhil, / hâkim / ve çocukturlar / ve kahreden / yaratan ki onlardır, / destânımızda yalnız onları maceraları vardır. Burada Kutsal Kitapların dilini anımsamak mümkün değildir. Nâzım da pekâlâ okumuştur Kutsal Kitapları; oradaki havadan, üslûptan ne kadar etkilendiğini, Memet Fuat’a mektuplarından izlemek mümkündür.¹⁷ Ama 1919-22 Türkiye’si ve halkı için, bu çağrışımın ötesinde bir yaratılış kurgusuna girmez. İçerik bakımından, olsa olsa Komünist Manifesto’nun son satırları ile bağlantı kurar (yani çağdaşlıkta kalır): *En bilgin aynalara / en renkli şekilleri aksettiren onlardır. / Asırda onlar yendi, onlar yenildi. / Çok sözler edildi onlara dair / ve onlar için: / zincirlerinden başka kaybedecek şeyleri yoktur, / denildi. Oradan da somut tarihsel olaylara geçer.**

Oysa Neruda yapar bunu: dilin ötesinde, Tevrat’taki Tekvin (Genesis, Yaratılış) bölümünün bir başka versiyonunu Latin Amerika için sunar. I. büyük bölümünün başlığı “Yeryüzünde Bir Fener”dir ve hemen altında “I.1. Amor America” gelir (Amerika aşkı, tutkusu). Tarih verir: 1400; kıta henüz kendi başına: *Peruktan, smokinden önce / nehirler, damar nehirler vardı; / sıradağlar vardı, sivri uçlu dalgalar / karın ve kondorun hiç değişmediği; / rutubet ve yoğun nebatat vardı, / henüz adı konmamış gök gürültüsü, / gezegenleri andıran pampalar. / İnsan tozdu, toprak bir çanakta (...) / Ben bu hikâyeyi anlatmak için buradayım. (...)*

Onu “Bitkiler” izler: yağmur ormanı, cakaranda, arakorya, maun, kızılgaç, kauçuk ağacı, dikenagaç, yaban tütünü, otlar, pampalar, geceleri ve gündüzleri, kokuları. Olanca erotik duyarlılığıyla “yeşil rahmi” der: yeşil rahmi Amerika’nın.

17 Bkz. Nâzım Hikmet, *Cezaevinden Memet Fuat’a Mektuplar*, (10. Basım, İstanbul: Adam Yayınları, 1995), s. 107-108 (9.1.50 Bursa Hapisanesi).

Oradan “I.2. Bazı hayvanlar”a geçer: iguana, lama, guanako, kaymanlar (Latin Amerika timsahları), jaguar, puma, porsuklar ve kadiri mutlak suyun derinliklerinde / dünyanın döngüsü gibi yatan / dev anakonda.”

Derken “I.3. Kuşlar Gelir” (tukanlar, sinekkuşları, rengârenk papağanlar, kartallar, kondorlar, flamingolar, albatroslar) ve “I.4. Nehirler Doğar” (Orinoko, Amazon, Tequendama, Bio-Bio). “I.5. Madenler”dir ve nihayet “I.6. İnsan.”

Tanrının dünyayı altı günde yaratması gibi, Neruda’nın da kıtasının (ve destanının) başlangıcını altı alt-bölümde kurması, sanırım tesadüfi sayılamaz. Her halükârda, bu çok primordiyalist açılışı, “II. Macchu Picchu’nun Doruklarında”nın benzer transandantalizmi izler. Macchu Picchu (veya Machu Picchu), bugün Peru’nun güneyinde kalan bir arkeolojik sit alanıdır. And Dağları’nın doğu kesiminde, 2 bin 430 metre yükseklikte müstahkem bir İnka yerleşimidir. İnka medeniyetinin en büyük simgesi gibidir. Günümüz arkeolojisinde, iki büyük İnka hükümdarı tarafından bir tür sayfiye olarak inşa ettirildiği ve 1420-1530 arasında yoğun olarak kullanılıp sonra terkedildiği kabul edilmektedir. Buraya 1943’te tırmanan Neruda ise, İspanyollara karşı bir sığınak olarak yapıldığı yorumunu benimser ve Latin Amerika’nın bu çok eski halkıyla, sadece taş yapılara sinmiş emekleri üzerinden değil, aynı zamanda direnişleri üzerinden ilişki kurar. Daha önce de belirttiğim gibi, aslında kendi içinde bütünlüklü bir destandır, *Macchu Picchu’nun Doruklarında*. Nâzım’ın *Kuvâyi Milliyesi* gibi o da ayrı bir kitap olarak yayınlanmış ve pek çok dile çevrilmiştir. Neruda’nın en büyük başyapıtı, şairliğinin doruğu, hattâ politik şiirin gelmiş geçmiş en büyük örneği kabul edilir. Neruda, dağ tepesindeki bu yerleşimin, bu kraliyet malikânesinin yapımında çalışmış olan usta ve işçilere, 12. kısmında “kardeşim” diye seslenir: *Kalk ve benimle doğ / (...) / Bana sessizlik ver, su ver, umut ver. / Bana mücadele ver, demir ver, volkanlar ver. / Miknatis gibi yapış bedenime. / Damarlarıma ve ağzıma toplan. / Benim sözcüklerimle konuş, benim kanımla*. Binyılları kucaklayıp geçmiş ve bugünü birleştiren (senkronik değil anakronik) bir emekçi ve direnişçi enternasyonalizmini, böyle dillendirir.

Fatihler ve Kurtarıcılar

Hemen belirtelim ki bunun bu şekilde, bu boyutlarda, bu ölçülerde karşılığı yoktur Nâzım’da. Macchu Picchu’nun bir muadili, müteakabili yoktur; olması için, Nâzım’ın faraza (Selçuklu-Osmanlı sınıflı toplumları ve devletlerini atlayıp çok daha gerilerdeki Çatalhöyük’e dönmesi ve kendi yerli emekçi İnkalarını belki oralarda araması gerekir. Geçelim; Latin Amerika’nın kıtasal tarihinin bu Macchu Picchu epizodu da uzun sürmez; Fatihler, İspanyol *conquistador*’ları, ezip geçer Neruda’nın benimsediği ve yaslandığı, kendini

özdeşleştirdiği bu yerli, emperyalizm-öncesi uygarlığı. Ama sonra, Fatihlerin kurduğu o *creole* medeniyeti, kendi içinden Kurtarıcılar çıkarmaya başlar. *Canto General*'in III. büyük bölümünün başlığı Fatihler, IV. büyük bölümünün başlığı Kurtarıcılar'dır. 16. yüzyıldan 19. ve 20. yüzyıllara,

(a) dönem dönem İspanyollara karşı ayaklanan yerli halk liderleri sıralanır bu bağlamda (Şef Caupolican, Lautaro, Tupac Amaru);

(b) gene İspanya İmparatorluğu ve zulmüne kâh itiraz eden, kâh düpedüz başkaldıran beyaz (*creole*) yerleşimciler, bütün iyi insanlar (Rahip Las Casas, Bernardo O'Higgins Riquelme, San Martin, Miranda, Jose Miguel Carrera, Manuel Rodriguez, Abraham Lincoln, Jose Marti, Emiliano Zapata, Sandino);

(c) bir yandan Kuzey Amerikalılar devreye girerken, diğer yandan, karşılığında modern devrimciler (Recabarren ve Prestes gibi, ilk Latin Amerika komünist partilerinin kurucuları).

Hepsini, V. bölümde, daha 19. yüzyılın sonlarında başgösteren Amerikan emperyalizmine bağlı diktatörlükler ve yabancı şirketler izler: (alt-başlıklarıyla) Cellâtlar, Oligarşiler, Meydandaki Cesetler, 1948 Yılı Güncesi, Gonzalez Videla'nın Şili'ye İhaneti.¹⁸ O sırada senatör seçilmiş bulunan Neruda, Komünist Partisi'nin de desteğiyle başa geçen (üstelik, seçim kampanyasında kendisinin de propaganda koordinatörü sıfatıyla bilfiil rol aldığı), ama ansızın sağcı bir diktatörlük kurup "demokrasiyi koruma yasası" adı altında Komünist Partisi'ni de yasaklayan Videla'ya bu şekilde meydan okur -- ve tutuklanmamak için yeraltına geçer; VI, VII, VIII, X, XI, XII ve XIII. bölümlerde hep iki yıllık (1948-49) kaçaklığını, Şili'yi dolaşmasını, kendisi ve karısını saklayanları, partili emekçileri, geceleri, dağları, nehirleri, vâdileri anlatır. Başka türlü âşiktir, ülkesi ve kıtasına. Büyük Okyanus başlıklı XIV. bölümde denize, gemilere, limanlara, dalgalara, "II. Macchu Picchu'nun Dorukları"ndan sonra bu sefer XIV.5. XIV.6 ve XIV.7'de Polinezya'nın prehistorik yerlilerine -- Paskalya Adası'nın büyük, esrarlı taş heykellerini yapan Rapa Nui halkına kavuşur. Kendini de bulur, bu uzun yolculuk boyunca; *Canto General*'in XV. ve son bölümü *Yo Soy*'dur. İngilizce *I Am*; Türkçe Ben, Ben Kendim, Ben Buyum.

Burada farklı ve çarpıcı olan, Neruda'nın III, IV ve V. bölümleriyle anlatımını İnkalardan alıp 20. yüzyıla getirmesi, yani uzak geçmiş ile kendi çağının emperyalizmi ve anti-emperyalizmi arasında kesintisiz bir örgü örmesidir.

18 Krş. Gabriel Garcia Marquez, *Yüzyıllık Yalnızlık* (İstanbul: Can Yayınları, 1984. (İspanyolca orijinali 1967) içindeki diktatörlük, grev, katliam anlatımları. *Canto General*'i her okuduğumda, büyüğü gerçekçiliğin Neruda'yla başladığını düşünürüm.

Buna olanak veren de, tekrar edeyim, Latin Amerika'nın saldırı, istilâ, işgal ve sömürgeleştirilme ile 19. yüzyıl sonlarında değil, çok daha önce, Kristof Kolomb ile ve tâ 1500 dolaylarında tanışmış olmasıdır. O tarihten beri, emperyalizm dışsal değil içsel bir olgudur artık; Fatihlerle kurulan *creole* medeniyetinin her zerresindedir. Onun için, yüzyıllar boyu her isyan, her mücadele, bitmek bilmeyen bir "millî mücadele"nin parçacıklarını oluşturur. Nihayet bu, Eski Dünya'da olduğu gibi tek başına bir ülke ve milletin (faraza Türkiye'nin) değil, doğası ve coğrafyasıyla bütün bir kıtanın mücadelesidir.

Sırf III. ve IV. bölümlerin Lautaro'ları, Tupac Amaru'ları, Zapata'ları, Sandino'larıyla sınırlı kalsa, çok tanıdık bir kurgudur aslında. Çoğunun bir karşılığı vardır, İslâm-Osmanlı-Türkiye tarihinde; buna, edebiyatta ve Nâzım'da değil ama Şefik Hüsnü'den ve Yusuf Akçura'dan 1970'lere, siyaset sahnesinde rastlarız. 12 Mart 1971 askerî rejiminin ezdiği örgütlerin sıkıyönetim mahkemelerinde yaptığı savunmalardan, Nerudamsı bir anlatı çıkarılabilir kuşkusuz: Mazdakçılar, Babek, Zenc isyanı, Karmatiler, diğer Bâtîni mezhepleri, İsmailîler, Babaîler, Cimri ve Karaman ayaklanmasıyla başlar; Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'den geçerek Baba Zünnun'a, Kalender Çelebi'ye, Celâlîlere, Pir Sultan'a uzanır; oradan TKP'nin kuruluşuna sıçrayıp, Mustafa Suphi ve Şefik Hüsnü ile noktalanır.¹⁹

Fakat bunları salt siyasî bir metin olarak yazmak başkadır, *bütünüyle* sanatlaştırmak başka. Daha önce de işaret ettiğim gibi, eğer bütün bunlar şiire dökülecekse, destana dökülecekse, ne kadar büyük olursa olsun şairin (diyelim Nâzım'ın) âdetâ Şeyh Bedreddin'i on kere, onbeş kere yazmasını gerektirir. Biteviye uzaayıp gider. Gene de bütün bir kıtanın tarihini içermez. Direnen öznesini o kıta oluşturmaz. Kaldı ki öyle bir destan, Nâzım'ın literalist anlatıcılığıyla da yazılamaz. Ancak Neruda'nın, olay anlatmak yerine her bir kahramanına, dilinin olanca şehvetiyle kısa, gizemli, efsanevî şiir-cikler hasreden ve her birini ayrı ayrı okutan yaklaşımıyla kaleme alınabilir.

Sonunda Tekrar Buluşma: Evrensel Kurtuluş Vaadi

Bütün bu farklardan (ve zaman ve yer kısıtlarından ötürü değinemediklerimizden) sonra, gene de belirteyim ki ortak teorik, ideo-politik zemin çok ağır basar, iki komünist şairin 20. yüzyıl epiklerinde. Bunun da nedeni bugün ile geleceği birleştirmeleri; emperyalizme karşı mücadelenin (millî devrimin) ardından sosyalizmin geleceğini tasavvur etmeleri, bunu da insanlık tarihinde evrensel bir aşama olarak düşünmeleri ve öyle terennüm etmeleridir.

19 Elli yıl önceden, yazar ve imzacıları arasında 25'lerimdeki halimle benim de yer aldığım ultra-Marksist bir tarih yorumu için, bkz. *Türkiye İhtilâlcî İşçi Köylü Partisi Davası – Savunma* (İstanbul: Aydınlik Yayınları, 1974).

Bu da en çok her iki finalde kendini belli eder. Nâzım'ın Ali Onbaşı'sı, örneğin, Büyük Taarruz'dan sonra İzmir rıhtımında şu türküyü geçirir içinden: *Dört nala gelip Uzak Asya'dan / Akdeniz'e bir kısrağ başı gibi uzanan / bu memleket bizim. / Bilekler kan içinde, dişler kenetli, ayaklar çıplak / ve ipek bir halıya benzeyen toprak / bu cehennem, bu cennet bizim. / Kapansın el kapıları, bir daha açılmasın, / yok edin insanın insana kulluğunu, / bu dâvet bizim. / Yaşamak bir ağaç gibi tek ve hür / ve bir orman gibi kardeşçesine, / bu hasret bizim...*

Bu bir kimlik ve aidiyet beyanıdır, bir gelecek programı olduğu kadar. 1930'ların sonu ve 40'ların başlarındaki Türkiye'den daha özgür koşullarda Neruda, benzer bir kimlik beyanını doğrudan "XV.27. Partime" (yani Şili Komünist Partisi'ne) başlığıyla sergiler ve "XV.28. Burada bitiriyorum"-la devam eder: *Bu kitap burada sona eriyor. Öfkeden doğdu, / tutuşmuş bir kömür gibi, yanmış ormanların / kapladığı diyarlar gibi / (...)* / İnsanlığın ortak kitabıdır, paylaşılan ekmektir / benim türkümün coğrafyası / ve bir gün bir köylüler cemaati / devşirecek ateşini / ve alevlerini ve yapıklarını tekrar ekecek / yeryüzü gemisinde. / Ve belki kederlerden arınmış bir başka zamanda / bu kelâm tekrar yükselecek / (...)

Buradan, daha kişisel bir tınıya döner: *Ve işte bu kitap sona eriyor, buraya bırakıyorum, / kaçarken yazdığım bu Genel Türkü'mü, / ülkemin gizli kanatları altında çıkararak. / Bugün, 5 Şubat, şu 1949 yılında, / Şili'de, "Godemar de Chena"da, / Kırk beşimi doldurmadan birkaç ay önce.*

Son mısra, Nâzım Hikmet'in başka bir şiirindeki "Hapiste / ve yaşım kırkı geçmiş iken" ifadesini çağırır. Ama Nâzım böyle kişisel bir tonlamayla sonlandırmaz *Kuvâyi Millîye'sini*. Tekrar açılıştaki Kutsal Kitaplar diline dönüp, yemekli vagonun mutfak bölümünde gizlice okunan sarı yapraklı defteri daha epik-kollektivist bir hitapla kapatır:

Ve biz de burada bitirdik destanımızı. / Biliyoruz ki lâyiğınca olmadı bu kitap, / Türk halkı bağışlasın bizi, / onlar ki toprakta karınca, / suda balık, / havada kuş kadar / çokturlar; / korkak, / cesur, / câhil, / hakim / ve çocukturlar / ve kahreden / yaratan ki onlardır, / kitabımızda yalnız onların mâceraları vardır...

Altına da Neruda gibi, nice acıları imâ eden soğuk ve katı tarihler düşer: 939 İstanbul Tevkifanesi - 940 Çankırı Hapisanesi - 941 Bursa Hapisanesi.

* * *

Dünyada hiçbir şey başsız ve sonsuz değil. Herşey tarihsel. Herşey zaman ve mekânla sınırlı. *Gün akşamlıdır devletlim / elbet biz de ölürüz.* 1990'larda

öğrencilerim, Marksizmi orasından burasından eleştirecek olsam hemen savunmaya geçiyordu. Şimdikilerse “pro” veya “anti” bir tutku duymadan, masal gibi dinliyor 20. yüzyılı. Ha Brejnev ha Charlemagne (Şarlman), ha Sovyetler ha Karolenj İmparatorluğu. Genç nesillerin bugünden geçmişe uzayan toplumsal bellek konisinin öncesinde, artık tarih olan, tarih olarak çalışılması ve öğrenilmesi gereken bir alanda yer alıyorlar.

Millî Mücadele ve millî mücadeleler için de öyle. Lenin’in emperyalizmi artık yok. Başka emperyalizmler (imparatorlukçuluklar) var ve olacak. Ama 1875-1914 arasında kurulan ve/ya genişleyen Avrupa-merkezli, denizaşırı kolonyal imparatorluklar çöktü ve dağıldı. Eski sömürgeler şu veya bu şekilde bağımsızlığına kavuştu. 1945’te Birleşmiş Milletler elli üyeyle kurulmuştu. Çünkü yeryüzünde egemen devlet sayısı o kadardı. Bu satırları yazdığım 30 Aralık’ta, sona eren şu 2023 yılında ise mevcudu 193. Haksızlık, eşitsizlik, dışlayıcılık, hiyerarşi, zulüm ve sömürü sona ermedi. İnsanlık yeni yeni ötekileştirmelere karşı, yeni yeni mücadeleler yaşayacak. Hep acılarla varolacak. Umutlar tıkanacak veya tersine dönecek (gerek bağımsızlıkta, gerek sosyalizmde olduğu gibi). Cehenneme giden yollar, gene iyi niyetlerle döşenecek. Neler göreceğiz, bilmiyorum. Ama aralarında sömürgeleştirilmeye karşı direnme ya da sömürgelelikten kurtulma savaşları yer almayacak.

Nâzım ve Neruda, kapanmış bir çağın, geri gelmeyecek bir sol kültürün benzersiz, muhteşem, ama aynı zamanda son anıtları ve tanıkları.

KAYNAKÇA

- Anderson, Benedict. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso, 1983.
- Carr, E. H. *What is History?* London: Penguin Books, 1961.
- Engels, Friedrich. *The Peasant War in Germany*. New York: International Publishers, 1926. (*Neue Rheinische Zeitung*’daki Almanca orijinali 1850.)
- Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1983.
- Headrick, Daniel. *The Tools of Empire*. Oxford and New York: Oxford University Press, 1981.
- Hobsbawm, E. J. *The Age of Capital: 1848-1875*. New York: Charles Scribner’s Sons, 1975.
- Hobsbawm, E. J. *The Age of Empire: 1875-1914*. New York: Pantheon Books, 1987.
- Hobsbawm, E. J. *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

- Hobsbawm, Eric and Terence Ranger (eds). *The Invention of Tradition*. New York, Cambridge University Press, 1983.
- Hroch, Miroslav. *Social Preconditions of National Revival in Europe*. New York: Cambridge University Press, 1985. (Die Vorkämpfer der nationalen Bewegungen bei den kleinen Völkern Europas, Prag: Universita Karlova, 1968.)
- Kautsky, Karl. "Der Imperialismus". *Die Neue Zeit*. 2/32 (11 Eylül 1914): 908-922.
- Lenin, V. I. *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism*. Petrograd: 1917.
- Marquez, Gabriel Garcia. *Yüzyıllık Yalnızlık*. İstanbul: Can Yayınları, 1984.
- Nâzım Hikmet. *Cezaevinden Memet Fuat'a Mektuplar*. 10. Basım. İstanbul: Adam Yayınları, 1995.
- Nâzım Hikmet. *Kuvâyi Millîye*. 12. Basım. İstanbul: Adam Yayınları, 1995.
- Nâzım Hikmet. *Memleketimden İnsan Manzaraları*. 13. Basım. İstanbul: Adam Yayınları, 1995.
- Neruda, Pablo. *Canto General*. Translated by Jack Schmitt. Introduction by Roberto Gonzalez Echevarria. Berkeley: University of California Press, 1991.
- Peker, Recep. *İnkılâp Dersleri*. Ankara: Ulus Basımevi, 1935.
- Rosen, Charles. *The Romantic Generation*. Cambridge: Harvard University Press, 1995.
- Türkiye İhtilâlcı İşçi Köylü Partisi Dâvâsı - Savunma, İstanbul: Aydınlık Yayınları, 1974.